

دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گران

نشریه مرتعداری

سال اول، شماره چهارم، ۱۳۹۳

<http://jrm.gau.ac.ir>

بررسی عوامل مؤثر در تخریب مراتع از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان منابع طبیعی (مطالعه موردی: مراتع قشلاقی شهرستان عنبرآباد)

* حمیدرضا سعیدی گراغانی^۱، قدرت‌اله حیدری^۲ و حمزه احمدی^۳

^۱ دانشجوی دکتری مرتعداری، دانشگاه تهران، استادیار گروه مرتعداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

^۲ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت مناطق بیابانی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۴/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۲۶

چکیده

شناخت و آگاهی از دلایل تخریب رو به رشد مراتع کشور از اهمیت زیادی برخوردار است. بنابراین ضرورت دارد با بررسی علمی و دقیق آگاهی و دانش بهره‌برداران و کارشناسان منابع طبیعی را نسبت به علل و عوامل تخریب منابع مورد کنکاش قرار داد. هدف از این تحقیق بررسی عوامل مؤثر در تخریب مراتع و راهکارهای مقابله با آن از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان در منطقه قشلاقی شهرستان عنبرآباد می‌باشد. در این راستا هشت محدوده عرفی دارای شیوه بهره‌برداری مشاعی انتخاب و با توجه به اهداف و فرضیات تحقیق، به ترتیب ۱۳۸ و ۴۲ پرسش‌نامه از طریق مصاحبه مستقیم با بهره‌برداران منطقه و کارشناسان اداره کل منابع طبیعی جنوب استان کرمان تکمیل شده است. جهت بررسی و ارزیابی عوامل مؤثر در تخریب مراتع دوازده گویه و برای راهکارهای بهبود وضعیت سامانه‌های عرفی هشت گویه انتخاب و با طیف پنج گزینه‌ای لیکرت از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان مورد سنجش قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد کارشناسان منابع طبیعی بر خلاف دیدگاه بهره‌برداران معتقدند که دو گویه سیستم‌های چرای سنتی و دام بیش از حد از عوامل اصلی تخریب مراتع منطقه محسوب می‌شوند. بهره‌برداران نیز بر خلاف نظر کارشناسان معتقدند که رقابت در بهره‌برداری یکی از عوامل اصلی و مهم تخریب مراتع است. همچنین نتایج حاصل از آزمون من ویتنی

* نویسنده مسئول: harsaeidi@ut.ac.ir

نشان داد که دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان در زمینه راهکارهای بهبود وضعیت مراتع در چهار گویه کمک‌های اقتصادی دولت، تشکیل تعاونی مرتعداری، کاهش تعداد بهره‌بردار و دام و رعایت سیستم‌های چرای متناسب دارای اختلاف معنی‌داری می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: تخریب مراتع، بهره‌برداران، کارشناسان، عنبرآباد

مقدمه

بهره‌برداری نامطلوب از مراتع کشور و تخریب روزافزون آن یکی از مسائلی است که همواره برنامه‌ریزان و سیاستگذاران کشور بویژه مسئولان بخش منابع طبیعی را نگران ساخته است (آرایش و همکاران، ۲۰۱۰). بر اساس اکثر نظریه‌های اقتصادی و اجتماعی، تخریب اغلب مراتع مرتبط با مسائلی همچون رقابت در بهره‌برداری و چرای دام، چرای مفرط، زودرس و سنگین دام، شخم و تبدیل اراضی مرتعی به مزارع دیم، ضعف سیستم‌های چرای بومی و نبود مالکیت تعریف شده برای اینگونه منابع است (انصاری و همکاران، ۲۰۰۸)، چرا که در چنین شرایطی هر یک از بهره‌برداران سعی دارند تا با پیشدستی و رقابت در بهره‌برداری از این گونه منابع و با استفاده هر چه بیشتر از آن، حداکثر بهره اقتصادی را از منابع طبیعی در دسترس بدست آورند بدون آنکه نگران خسارات وارده بر آن باشند (سعیدی گراغانی، ۲۰۱۱؛ حیدری، ۲۰۱۰). دستیابی به هدف جلوگیری از تخریب مراتع و احیای و اصلاح آن زمانی میسر است که در وهله اول شیوه‌های صحیح بهره‌برداری در مراتع رعایت شده و مشکلات مالکیت مراتع مشخص گردد تا برنامه‌ریزی مدونی برای نظارت بر بهره‌برداری و اصلاح و احیاء مراتع از سوی سازمان‌ها و ادارات مختلف با مشارکت بهره‌برداران شکل گیرد (حیدری و همکاران، ۲۰۱۰؛ کاویانپور و همکاران، ۲۰۱۱). تلاش‌های سازمان‌های مرتبط با منابع طبیعی برای مهار بحران تخریب مراتع و احیاء این منابع تاکنون نتوانسته است به توفیق چندانی دست یابد. تجارب موجود بیانگر آن است که دولت‌ها به هر میزانی که مهارت استفاده از توانایی مردم در فرآیند مدیریت منابع طبیعی را دارا باشند، به همان میزان به اهداف توسعه پایدار نزدیکتر می‌شوند (لیو^۱ و همکاران، ۲۰۱۰؛ جانسون و همکاران^۲، ۲۰۱۱). در این گونه موارد مردم به تدریج دریافته‌اند که منابع طبیعی از

1- Liu

2- Johnson

جمله جنگل‌ها و مراتع و فضای سبز نه تنها به دولت‌ها متعلق نیست، بلکه مستقیم و غیرمستقیم در زندگی شخصی و اجتماعی آنان نقش داشته است و جوامع محلی با رضایتمندی و آگاهی لازم و به صورت داوطلبانه در برنامه‌ها مشارکت می‌کنند (آذرینوند و زارع چاهوکی، ۲۰۱۰؛ سعیدی گراغانی و همکاران، ۲۰۱۱). به اعتقاد کرمی و جلالی (۲۰۰۶) زمانی می‌توان به مشارکت مرتعداران امیدوار بود که آنها دریابند خطر تخریب مراتع مشکلی است که به آنها مربوط می‌شود و در جهت حل معضل مربوطه می‌توانند عملاً کاری انجام داده و سود ناشی از آن عاید خودشان می‌شود. بوگال و همکاران^۱ (۲۰۰۶) در ارتباط با محدوده‌های عرفی و نظام بهره‌برداری آن در شرق اتیوپی نشان دادند قانونمند نبودن حقوق بهره‌برداری و مدیریت در اراضی مرتعی این مناطق باعث تخریب مراتع، فقر بیشتر و کمبود غذا شده است. آنها مشخص نبودن نحوه مدیریت و حق بهره‌برداری را باعث بی‌نظمی و رقابت در بهره‌برداری مفرط از منابع طبیعی بیان داشتند. سیداخلاقی و همکاران (۲۰۱۲) با بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر در تخریب منابع طبیعی استان اردبیل بیان داشتند که مهمترین عامل در تخریب مراتع استان عوامل مربوط به دام و دامداری شامل افزایش تعداد دام، افزایش تعداد دامدار، چرای زودرس، چرای سنگین، چرای طولانی و رقابت در چرا می‌باشد. تیما و همکاران^۲ (۲۰۰۸) به ارزیابی اثرات افزایش جمعیت بر روند حفاظت از منابع طبیعی در روستاهای نوبلس^۳ در جنوب کامرون پرداختند و نشان دادند که با وجود افزایش سریع جمعیت، اهالی بومی این مناطق به دلیل وابستگی بالا به منابع طبیعی به حفظ اکوسیستم جنگلی آفریقای مرکزی علاقه داشته و افزایش جمعیت بر روند تخریب منابع طبیعی کمتر تأثیرگذار بوده است. نجفی و همکاران (۲۰۰۸) در بررسی عوامل مؤثر بر عدم تعادل دام و مرتع در مراتع کوه نمک شهرستان داراب بیان داشته‌اند که وضعیت فعلی بهره‌برداری از مراتع با هدف افزایش تولید گوشت زنده دام در تضاد بوده و به‌منظور بهره‌برداری بهینه از مراتع باید میزان استفاده از مراتع را کاهش داد. آنها اعتقاد دارند افزایش تعداد دام در واحد دامداری و عدم مدیریت صحیح و مناسب باعث آسیب زیادی به مراتع شده است. خورشیدی و انصاری (۲۰۰۳) در تحقیق خودروی شناخت و آگاهی عشایر و روستائیان نسبت به تخریب منابع طبیعی در دهستان بازفت استان چهارمحال بختیاری عنوان کردند که کلیه بهره‌برداران

1- Bogale

2- Timah

3- Nobles

مورد مطالعه آگاهی و دانش لازم را نسبت به تخریب منابع طبیعی و عوامل آن دارند اما مسائلی از قبیل عدم مالکیت مراتع، بوته‌کنی برای سوخت، بهم خوردن نظام ایلاتی در کوچ، رقابت در چرای دام و غیره باعث می‌شود که ناخواسته به تخریب منابع اقدام کنند. رضوی (۲۰۰۲) با اشاره به بوته‌کنی به عنوان یکی از مهمترین عوامل تخریب پوشش گیاهی استان سمنان، سه عامل نیاز به بوته، مشکلات تهیه مواد سوختی، نبود قانونی مدون و قابل اجرا را از عوامل تخریب مراتع ذکر کرده است. رودگرمی و همکاران (۲۰۱۱) با بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر در تخریب منابع طبیعی استان تهران بیان داشتند که مهمترین شکل تخریب در این منطقه بصورت تغییر کاربری اراضی منابع طبیعی بوده که به کاربری‌های عمرانی و کشاورزی تغییر یافته‌اند. آنها همچنین مهمترین عامل تشکیلاتی مؤثر در تخریب منابع طبیعی را کمبود نیرو و امکانات برای کنترل عرصه‌های منابع طبیعی می‌دانند. با توجه به مطالعات صورت گرفته در داخل و خارج از کشور می‌توان بیان داشت که مهمترین عوامل تخریب کمی و کیفی مراتع شامل مواردی همچون قانونمند نبودن حقوق بهره‌برداری، افزایش تعداد دام، افزایش تعداد دامدار، چرای زودرس، چرای سنگین، رقابت در چرا، بوته‌کنی برای سوخت و بهم خوردن نظام ایلاتی می‌باشد. هدف این تحقیق شناسایی عوامل مؤثر در تخریب منابع طبیعی در مراتع قشلاقی شهرستان عنبرآباد استان کرمان می‌باشد و سعی در این است که با جمع‌آوری اطلاعات از بهره‌برداران و کارشناسان منابع طبیعی و ایجاد ارتباط این اطلاعات با شاخص‌های تخریب بدست آمده در تحقیق، عوامل تخریب مراتع منطقه به‌ویژه از نظر اجتماعی - اقتصادی بررسی شود و راهکارهای مناسبی جهت بهبود وضعیت کنونی مراتع پیشنهاد شود.

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه: مراتع قشلاقی شهرستان عنبرآباد شامل سامان‌های عرفی نورک، سنته، کنجک، غیک شیخ‌ها، مکی‌نو، رودآب، درچشمه و بنگلو می‌باشد که با مساحتی بالغ بر ۷۹۰۸۳ هکتار در جنوب استان کرمان واقع شده است. این مراتع بین طول جغرافیایی ۵۸ درجه و ۰۷ دقیقه ۲۵ ثانیه الی ۵۸ درجه و ۰۳ دقیقه ۰۵ ثانیه و عرض جغرافیایی ۲۸ درجه و ۲۸ دقیقه ۱۹ ثانیه الی ۲۸ درجه و ۲۴ دقیقه ۰۱ ثانیه واقع و از شمال به شهرستان جیرفت، از جنوب به شهرستان کهنوج، از شرق به شهرستان بزم و از غرب به شهرستان فاریاب منتهی شده است. متوسط شیب منطقه ۱۲/۶ درصد، حداکثر ارتفاع ۹۸۰ متر و حداقل ارتفاع ۸۲۰ متر از سطح دریا است و متوسط میزان بارندگی مراتع

مورد مطالعه ۱۳۰ میلیمتر می‌باشد. حداکثر درجه حرارت در گرمترین ماه سال (تیر) ۴۶/۳ درجه سانتیگراد و حداقل آن در سردترین ماه سال (بهمن) ۲- درجه سانتیگراد با اقلیمی گرم و خشک است (مهندسين مشاور آرين، ۲۰۱۳). گله دام بهره برداران با توجه به شرایط محیطی منطقه شامل کل و بز بوده و کمتر از قوچ و میش استفاده می‌کنند. همچنین طول مدت چرای دام در مناطق عشایری این منطقه ۱۸۰ روز بوده که از ۱۵ مرداد آغاز شده و تا ۱۵ بهمن ادامه خواهد داشت.

روش مطالعه

از دیدگاه طبقه‌بندی تحقیقات بر مبنای هدف، تحقیق حاضر از نوع تحقیقات کاربردی، از حیث کنترل متغیرها، به دلیل عدم امکان کنترل متغیرها، از نوع تحقیقات غیر تجربی و بر حسب زمان وقوع، از نوع تحقیقات پس‌رویدادی است. جامعه آماری این تحقیق کارشناسان اداره کل منابع طبیعی جنوب استان کرمان و بهره‌برداران مراتع قشلاقی شهرستان عنبرآباد می‌باشند. این منطقه دارای هشت سامان عرفی بوده که بهره‌برداران آن به شیوه بهره‌برداری مشاعی از این مراتع استفاده می‌کنند. حجم نمونه جامعه بهره‌برداران به کمک فرمول کوکران^۱ (۱۹۷۷) و تطبیق با جدول مورگان و کرجسی^۲ (۱۹۷۰) ۱۳۸ نفر و برای جامعه کارشناسان اداره کل منابع طبیعی جنوب استان کرمان ۴۲ نفر محاسبه شده است. نمونه‌گیری با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده تصادفی با تخصیص نسبتی انجام شد. ابزار اندازه‌گیری پژوهش پرسشنامه و مصاحبه مستقیم با بهره‌برداران سامان‌های عرفی و کارشناسان منابع طبیعی بوده است. برای دستیابی به اهداف پیش‌بینی شده تحقیق سوالات پرسشنامه به گونه‌ای طراحی شده است که شفاف و براحتی برای بهره‌برداران و کارشناسان قابل فهم باشد. اعتبار یا روایی سوالات از روش معتبرسازی محتوا و با مراجعه به کارشناسان، متخصصین و استادان مورد تأیید قرار گرفت (رفیع پور، ۲۰۰۸). در پژوهش حاضر دوازده گویه شامل: تعداد زیاد بهره‌برداران، بوته‌کنی برای تأمین سوخت، تغییر کاربری مرتع، رقابت در بهره‌برداری، شیوه بهره‌برداری گروهی، سیستم‌های چرای سنتی، اجاره مرتع، چرای زودرس، چرای طولانی مدت دام، دام بیش از حد، توزیع نامناسب منابع آب در سطح مرتع و عدم احساس مالکیت برای بررسی عوامل مؤثر در تخریب مراتع و هشت گویه شامل: اجرای طرح‌های مرتعداری، کمک‌های اقتصادی دولت، تشکیل تعاونی مرتعداری، افزایش نظارت

1- Cochran

2- Morgan & Krejcie

دستگاه‌های ذریبط، کاهش تعداد بهره‌بردار و دام، استفاده از محصولات فرعی مرتع به عنوان منابع جدید مالی، رعایت سیستم‌های چرای متناسب و کلاس‌های آموزشی و ترویجی برای بررسی راهکارهای بهبود وضعیت سامان‌های عرفی از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان انتخاب و اولویت هر یک از آنها نیز تعیین شده است. این گویه‌ها با استفاده از طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت (از خیلی کم تا خیلی زیاد) مورد اندازه‌گیری قرار گرفتند (ساروخانی، ۲۰۰۶؛ ساباتینی^۱، ۲۰۰۹). با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ مقدار ضریب پایایی برای گویه‌های عوامل مؤثر در تخریب مراتع برابر با $(\alpha=0/93)$ و برای گویه‌های راهکارهای بهبود وضعیت سامان‌های عرفی $(\alpha=0/87)$ تعیین شده است. مقدار این ضریب نشان‌دهنده میزان هماهنگی، انسجام و هم‌مسیر بودن گویه‌های مورد نظر در این تحقیق است. فرم‌ها و پرسشنامه‌های تکمیل شده پس از بازبینی اولیه و بررسی دقت و صحت اطلاعات آماده تحلیل شد. برای پردازش و استخراج داده‌های کمی و کیفی از نرم‌افزار *SPSS/18* و با روش‌های آماری متناسب با سطح سنجش متغیرهایی که در ادامه آمده است، استفاده شد. در بخش آمار توصیفی به‌منظور بیان شرایط عمومی سامان‌های عرفی، از آمارهایی همچون فراوانی، درصد و درصد تجمعی استفاده شده است. همچنین داده‌ها و نتایج هر کدام از عوامل مؤثر در تخریب مراتع و راه‌های بهبود وضعیت سامان‌های عرفی پس از بررسی بر اساس میانگین رتبه‌ای اولویت‌بندی شدند. همچنین در نهایت دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان از طریق آزمون ناپارامتری من ویتنی مقایسه شده است (کلانتری، ۲۰۱۰).

نتایج

الف: یافته‌های توصیفی ویژگی‌های فردی پاسخگویان (بهره‌برداران و کارشناسان): نتایج حاصل از نظرات بهره‌برداران نشان می‌دهد ۶۳/۰۴ درصد بهره‌برداران بی‌سواد بوده اما حدود ۳۷ درصد بهره‌برداران دارای تحصیلات در مقاطع ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و یا مقاطع بالاتر هستند که از این بین ۱۶/۶۸ درصد بهره‌برداران تحصیلات دیپلم و یا بالاتر دارند. همچنین نتایج حاصل از نظرات کارشناسان نیز نشان داد تنها حدود ۱۷ درصد پاسخگویان دارای تحصیلات در حد دیپلم بوده و بیش از ۷۳ درصد دارای تحصیلات لیسانس و فوق لیسانس هستند (جدول ۱).

1- Sabatini

جدول ۱- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سواد

متغیر	طبقه‌بندی	بهره‌برداران		کارشناسان	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
میزان سواد	بی سواد	۸۷	۶۳/۰۴	۰	۰
	زیر دیپلم	۲۸	۲۰/۲۸	۰	۰
	دیپلم	۲۰	۱۴/۴۹	۷	۱۶/۶۶
	لیسانس	۳	۲/۱۹	۲۴	۵۷/۱۴
	فوق لیسانس	۰	۰	۱۱	۲۶/۲
جمع	۱۳۸	۱۰۰	۴۲	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های میدانی پژوهش

بر اساس دستورکار ممیزی مرتع تعداد بهره‌برداران هر سامان عرفی با توجه به نوع معیشت، تعداد پروانه چرای دام و حقوق عرفی هر بهره‌بردار تعیین می‌شود. نتایج نشان داد حدود ۴۴ درصد از سامان‌های عرفی دارای تعداد بهره‌برداران بیشتر از ۳۴ نفر بوده است (جدول ۲).

جدول ۲- فراوانی تعداد بهره‌برداران سامان‌ها براساس ممیزی و پروانه چرا

متغیر	طبقه‌بندی	درصد	درصد تجمعی
تعداد بهره‌بردار	۱-۸	۲/۷۹	۲/۷۹
	۹-۱۷	۱۶/۱۶	۱۸/۹۵
	۱۸-۲۶	۱۵/۲۷	۳۴/۱۸
	۲۶-۳۴	۲۲/۲۲	۵۶/۴۴
	بیشتر از ۳۴	۴۳/۵۶	۱۰۰
جمع		۱۰۰	-

ب: یافته‌های استنباطی الویت‌بندی عوامل مؤثر در تخریب مراتع و راهکارهای بهبود وضعیت سامان‌های عرفی از دیدگاه بهره‌برداران: در جدول (۳-الف) توزیع فراوانی اولویت نگرش بهره‌برداران نسبت به عوامل مؤثر در تخریب مراتع نشان داده شده است. یافته‌های جدول نشان‌دهنده این است که به ترتیب سه گویه چرای طولانی مدت دام، رقابت در بهره‌برداری و عدم احساس مالکیت دارای بیشترین و سه گویه سیستم‌های چرای سنتی، اجاره مرتع و توزیع نامناسب منابع آب در سطح مرتع دارای کمترین تأثیرگذاری در تخریب سامان‌های عرفی منطقه می‌باشند. همچنین نتایج حاصل از

نشریه مرتعداری، سال اول (۴)، ۱۳۹۳

دیدگاه بهره‌برداران نسبت به راهکارهای بهبود وضعیت مراتع نشان داد سه گویه تشکیل تعاونی مرتعداری، کمک‌های اقتصادی دولت و برگزاری کلاس‌های آموزشی و ترویجی به ترتیب با میانگین ۴/۳۹، ۳/۹۵ و ۳/۸۱ دارای بیشترین رتبه و سه گویه رعایت سیستم‌های چرای متناسب، استفاده از محصولات فرعی مرتع به عنوان منابع جدید مالی و افزایش نظارت دستگاه‌های ذیربط به ترتیب با میانگین ۱/۹۶، ۲/۱۹ و ۲/۷۸ درای کمترین رتبه می‌باشند (جدول ۳-ب).

جدول ۳- فراوانی نسبی، میانگین رتبه‌ای و اولویت هر گویه در عوامل مؤثر در تخریب مراتع (الف) و راهکارهای بهبود وضعیت مراتع (ب) از دیدگاه بهره‌برداران

اولویت	فراوانی نسبی				موضوع پرسش	گویه	
	میانگین رتبه‌ای	خیلی زیاد	تا حدودی	کم			
۷	۳	۱۸/۲	۲۶/۱	۱۵/۹	۱۷	۲۲/۷	تعداد زیاد بهره‌برداران
۶	۳/۲۱	۲۳/۹	۳۱/۸	۸	۱۴/۸	۲۱/۶	بوته‌کشی برای تأمین سوخت
۸	۲/۵۹	۴/۵	۱۷	۳۵/۲	۱۹/۳	۲۳/۹	تغییر کاربری مراتع
۲	۴/۱۴	۵۳/۴	۲۶/۱	۸	۶/۸	۵/۷	رقابت در بهره‌برداری
۴	۳/۲۸	۲۲/۷	۲۲/۷	۲۹/۵	۱۰/۲	۱۴/۸	شیوه بهره‌برداری گروهی
۱۲	۱/۴۴	۰	۰	۸/۱۲	۲۶/۲	۶۴/۷	سیستم‌های چرای سنتی
۱۱	۲/۰۳	۵/۲	۰	۱۹/۴	۴۶/۸	۲۸/۵	اجاره مرتع
۹	۲/۵۳	۶/۸	۱۴/۸	۲۲/۷	۱۹/۳	۳۶/۴	چرای زودرس
۱	۴/۲۳	۴۸/۹	۳۴/۱	۹/۱	۸	۰	چرای طولانی مدت دام
۵	۳/۲۶	۳۵/۱	۴/۷	۲۵/۰۱	۲۲/۳۹	۱۲/۵	دام بیش از حد
							توزیع نامناسب منابع آب در سطح مرتع
۱۰	۲/۳۶	۶/۸	۱۴/۸	۲۲/۷	۱۹/۳	۳۶/۴	عدم احساس مالکیت
۳	۳/۹۴	۴۲/۳	۳۱/۹	۸/۷	۱۴/۷	۲/۳	طرح‌های مرتعداری
۴	۳/۱۲	۱۷	۲۳/۹	۳۰/۷	۱۱/۴	۱۷	کمک‌های اقتصادی دولت
۲	۳/۹۵	۳۵/۲	۳۰/۷	۲۸/۴	۵/۷	۰	تشکیل تعاونی مرتعداری
۱	۴/۳۹	۶۳/۶	۲۳/۹	۴/۵	۴/۵	۳/۴	افزایش نظارت دستگاه‌های ذیربط
۶	۲/۷۸	۳/۳	۲۵/۱	۲۲/۳	۴۰/۶	۸/۷	کاهش تعداد بهره‌بردار و دام
۵	۲/۹۲	۱۳/۶	۲۲/۷	۲۸/۴	۱۲/۵	۲۲/۷	استفاده از محصولات فرعی مرتع به عنوان منابع جدید مالی
۷	۲/۱۹	۲/۳	۱۵/۹	۲۰/۵	۲۱/۶	۳۹/۸	رعایت سیستم‌های چرای متناسب
۸	۱/۹۶	۰	۱۳/۶	۱۸/۲	۱۹/۳	۴۸/۹	کلاس‌های آموزشی و ترویجی
۳	۳/۸۱	۳۱/۸	۲۸/۴	۲۹/۵	۱۰/۲	۰	

الویت‌بندی عوامل مؤثر در تخریب مراتع و راهکارهای بهبود وضعیت سامان‌های عرفی از دیدگاه کارشناسان: با اولویت‌بندی عوامل مؤثر در تخریب مراتع مشخص شد که سه عامل دام بیش از حد با میانگین ۴/۳۵، چرای طولانی مدت دام با میانگین ۴/۰۵ و سیستم‌های چرای سنتی با میانگین ۳/۶۵ دارای بیشترین رتبه و سه عامل توزیع نامناسب منابع آب در سطح مرتع با میانگین ۱/۴۵، رقابت در بهره‌برداری با میانگین ۲/۱۹ و چرای زودرس با میانگین ۲/۴۷ دارای کمترین رتبه می‌باشند (جدول ۴، الف). همچنین سه گویه اجرای طرح‌های مرتعداری (۴/۱۴)، کاهش تعداد بهره‌بردار و دام (۴/۰۷) و افزایش نظارت دستگاه‌های ذیربط (۳/۷۲) دارای بیشترین میانگین رتبه‌ای و سه گویه استفاده از محصولات فرعی مرتع به عنوان منابع جدید مالی (۲/۱۸)، تشکیل تعاونی‌های مرتعداری (۲/۲۶) و کمک‌های اقتصادی دولت (۲/۴۸) دارای کمترین میانگین رتبه‌ای راهکارهای بهبود وضعیت مراتع هستند (جدول ۴- ب).

جدول ۴- فراوانی نسبی، میانگین رتبه‌ای و اولویت هر گویه در عوامل مؤثر در تخریب مراتع (الف) و راهکارهای بهبود وضعیت مراتع (ب) از دیدگاه کارشناسان.

اولویت	فراوانی نسبی						گویه	موضوع پرسش
	میانگین رتبه‌ای	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم		
۴	۳/۳۱	۱۸/۱	۲۲/۹	۳۵/۱	۲۰/۳	۳/۵	تعداد زیاد بهره‌برداران	الف) عوامل مؤثر در تخریب مراتع
۵	۳/۲۶	۲۲/۵	۲۵	۲۲/۶	۱۷	۱۲/۴	بوته‌کشی برای تأمین سوخت	
۶	۳/۰۷	۱۷	۲۵	۱۹/۳	۲۶/۱	۱۲/۵	تغییر کاربری مراتع	
۱۱	۲/۱۹	۴/۵	۹/۱	۲۷/۳	۱۹/۳	۳۹/۸	رقابت در بهره‌برداری	
۸	۲/۸۹	۱۳/۶	۲۱/۶	۲۰/۵	۲۹/۵	۱۴/۸	شیوه بهره‌برداری گروهی	
۳	۳/۶۵	۳۸/۶	۱۷	۲۳/۹	۱۲/۵	۸	سیستم‌های چرای سنتی	
۹	۲/۷۶	۲/۳	۲۷/۱	۲۱/۷	۴۰/۹	۸	اجاره مرتع	
۱۰	۲/۴۷	۴/۵	۱۳/۶	۳۳	۲۲/۷	۲۶/۱	چرای زودرس	
۲	۴/۰۵	۴۴/۳	۲۶/۱	۲۵	۰	۴/۵	چرای طولانی مدت دام	
۱	۴/۳۵	۵۳/۴	۲۸/۴	۱۸/۲	۰	۰	دام بیش از حد	
۱۲	۱/۴۵	۰	۰	۵/۷	۳۴/۱	۶۰/۲	توزیع نامناسب منابع آب در سطح مرتع	ب) عوامل مؤثر در تخریب مراتع
۷	۳/۰۲	۱۲/۵	۲۰/۵	۳۶/۴	۱۸/۲	۱۲/۵	عدم احساس مالکیت	

نشریه مرتعداری، سال اول (۴)، ۱۳۹۳

۱	۴/۱۴	۵۱/۱	۳۱/۸	۳/۴	۸	۵/۷	طرح‌های مرتعداری	ب)
۶	۲/۴۸	۰	۱۷	۲۸/۴	۴۰/۹	۱۳/۶	کمک‌های اقتصادی دولت	راهکارهای
۷	۲/۲۶	۰	۱۳/۶	۲۹/۵	۲۶/۱	۳۰/۷	تشکیل تعاونی مرتعداری	بهبود
۳	۳/۷۲	۴۰/۴	۲۵	۱۱/۸	۱۵/۹	۶/۸	افزایش نظارت دستگاه‌های ذیربط	وضعیت
۲	۴/۰۷	۴۷/۷	۲۱/۶	۲۱/۶	۹/۱	۰	کاهش تعداد بهره‌بردار و دام	مراتع
۸	۲/۱۸	۰	۱۳/۶	۲۰/۵	۳۶/۴	۲۹/۵	استفاده از محصولات فرعی مرتع به عنوان منابع جدید مالی	
۴	۳/۲۷	۲۳/۹	۱۹/۳	۲۸/۴	۱۷	۱۱/۴	رعایت سیستم‌های چرای متناسب	
۵	۳/۱۹	۱۲/۲	۴۶/۹	۱۲/۶	۵/۶	۲۲/۶	کلاس‌های آموزشی و ترویجی	

مقایسه دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان درباره عوامل مؤثر در تخریب مراتع و راهکارهای بهبود وضعیت سامان‌های عرفی: نتایج حاصل از آزمون من ویتنی نشان داد که دو گروه مورد مطالعه (بهره‌برداران و کارشناسان) در زمینه عوامل مؤثر در تخریب مراتع در سه گویه اختلاف نظر معنی‌داری با یکدیگر دارند. کارشناسان منابع طبیعی بر خلاف دیدگاه بهره‌برداران سامان‌های عرفی معتقدند که دو گویه سیستم‌های چرای سنتی و دام بیش از حد از عوامل اصلی تخریب مراتع منطقه محسوب می‌شوند. بهره‌برداران نیز بر خلاف نظر کارشناسان معتقدند که رقابت در بهره‌برداری یکی از عوامل اصلی و مهم تخریب مراتع است (جدول ۵، الف). همچنین نتایج حاصل از آزمون من ویتنی نشان داد که دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان در زمینه راهکارهای بهبود وضعیت مراتع در چهار گویه کمک‌های اقتصادی دولت، تشکیل تعاونی مرتعداری، کاهش تعداد بهره‌بردار و دام و رعایت سیستم‌های چرای متناسب دارای اختلاف معنی‌داری می‌باشد. بر خلاف دیدگاه بهره‌برداران کارشناسان اعتقاد دارند که راهکار بهبود وضعیت کنونی سامان‌های عرفی کاهش تعداد بهره‌بردار و دام و رعایت سیستم‌های چرای متناسب که توسط متخصصین و کارشناسان مجرب منابع طبیعی تعیین شده است می‌باشد اگرچه بهره‌برداران نظر متفاوتی داشته و اعتقاد دارند مهمترین راهکارهای بهبود شرایط و وضعیت کنونی مراتع منطقه تشکیل تعاونی مرتعداری و کمک‌های اقتصادی دولت است (جدول ۵، ب).

جدول ۵- مقایسه دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان در زمینه عوامل مؤثر در تخریب مراتع (الف) و راهکارهای بهبود وضعیت مراتع (ب)

مقدار U	مقدار P	میانگین رتبه‌ای		گویه	موضوع پرسش	
		کارشناسان	بهره‌برداران			
۹۵/۴۳ ^{NS}	۰/۵۶	۳/۳۱	۳	تعداد زیاد بهره‌برداران	(الف) عوامل مؤثر در تخریب مراتع	
۲۰۹/۶ ^{NS}	۰/۹۱	۳/۲۶	۳/۲۱	بوته‌کشی برای تأمین سوخت		
۸۹/۴۳ ^{NS}	۰/۴۹	۳/۰۷	۲/۵۹	تغییر کاربری مراتع		
۲۸/۳ ^{**}	۰/۰۰۱	۲/۱۹	۴/۱۴	رقابت در بهره‌برداری		
۹۲/۴۵ ^{NS}	۰/۵۳	۲/۸۹	۳/۲۸	شیوه بهره‌برداری گروهی		
۲۳/۳۳ ^{**}	۰/۰۰۱	۳/۶۵	۱/۴۴	سیستم‌های چرای سنتی		
۷۱/۳۲ ^{NS}	۰/۲۱	۲/۸۶	۲/۰۳	اجاره مرتع		
۲۱۸/۲ ^{NS}	۰/۹۲	۲/۴۷	۲/۵۳	چرای زودرس		
۱۱۲/۴ ^{NS}	۰/۶۷	۴/۰۵	۴/۲۳	چرای طولانی مدت دام		
۵۴/۶۴ [*]	۰/۰۵	۴/۳۵	۳/۲۹	دام بیش از حد		
۶۲/۶ ^{NS}	۰/۱۸	۱/۴۵	۲/۳۶	توزیع نامناسب منابع آب در سطح مرتع		
۵۹/۴ ^{NS}	۰/۱۶	۳/۰۲	۳/۹۴	عدم احساس مالکیت		
۵۷/۶۵ ^{NS}	۰/۰۹	۴/۱۴	۳/۱۲	طرح‌های مرتعداری		(ب) راهکارهای بهبود وضعیت مراتع
۴۸/۴۲ [*]	۰/۰۵	۲/۴۸	۳/۹۵	کمک‌های اقتصادی دولت		
۲۱/۴۵ ^{**}	۰/۰۰۱	۲/۲۶	۴/۳۹	تشکیل تعاونی مرتعداری		
۵۷/۳۹ ^{NS}	۰/۰۹	۳/۷۲	۲/۷۸	افزایش نظارت دستگاه‌های ذربیط		
۵۱/۸۷ [*]	۰/۰۵	۴/۰۷	۲/۹۲	کاهش تعداد بهره‌بردار و دام		
۳۷۸/۶ ^{NS}	۰/۹۸	۲/۱۸	۲/۱۹	استفاده از محصولات فرعی مرتع به عنوان منابع جدید مالی		
۳۸/۵۹ ^{**}	۰/۰۰۱	۳/۲۷	۱/۹۶	رعایت سیستم‌های چرای متناسب		
۸۲/۷ ^{NS}	۰/۴۶	۳/۱۹	۳/۸۱	کلاس‌های آموزشی و ترویجی		
		*: معنی داری در سطح ۰/۰۵		***: معنی داری در سطح ۰/۰۱		
				NS: عدم معنی داری		

بحث و نتیجه‌گیری

تخریب روزافزون مراتع به یک جز اجتناب ناپذیر از منابع طبیعی کشور تبدیل شده است، از این رو لازم و ضروری است که عوامل تأثیرگذار و مؤثر بر روی این فرآیند شناسایی شده و راهکارهای عملی برای بهبود وضعیت کنونی و همچنین پیشگیری از تخریب بیشتر مراتع اندیشیده شود. در بخش

نتایج با استفاده از اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه‌ها، عوامل مؤثر در تخریب مراتع و راهکارهای بهبود شرایط و وضعیت کنونی سامان‌های عرفی از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان بیان شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که گویه‌های چرای طولانی مدت دام، رقابت در بهره‌برداری و عدم احساس مالکیت مهمترین عوامل تأثیرگذار در تخریب سامان‌های عرفی منطقه از دیدگاه بهره‌برداران می‌باشند. به نظر می‌رسد نوع ساختار اجتماعی، محدودیت سطح مراتع قشلاقی و شرایط نامناسب پوشش گیاهی زمینه رقابت در بهره‌برداری و چرای بیش از حد علوفه سامان‌های عرفی منطقه را فراهم نموده است. ذکر این نکته نیز ضروری است که بدلیل بهره‌برداری گروهی و مشخص نبودن حدود سامان عرفی هر خانوار احساس وابستگی و مالکیت در بین دامداران منطقه ضعیف بوده است. نتایج این بخش با مطالعات آذرنیوند و زارع چاهوکی (۲۰۱۰)، سعیدی گراغانی و همکاران (۲۰۱۱)، رودگرمی و همکاران (۲۰۱۱)، خورشیدی و انصاری (۲۰۰۳) و بوگال^۱ و همکاران (۲۰۰۶) که بیان می‌دارند میزان احساس مالکیت در شیوه بهره‌برداری گروهی نسبت به وضعیت انفرادی کمتر بوده و میزان بی‌نظمی و رقابت در بهره‌برداری نیز بیشتر است و در چنین شرایطی شاهد رقابت بهره‌برداران برای افزایش تعداد دام و چرای طولانی مدت دام خصوصاً در شیوه بهره‌برداری گروهی می‌باشیم مطابقت دارد.

نتایج حاصل از دیدگاه بهره‌برداران نسبت به راهکارهای بهبود وضعیت مراتع نشان داد سه گویه تشکیل تعاونی مرتعداری، برگزاری کلاس‌های آموزشی و ترویجی و کمک‌های اقتصادی دولت مانند وام‌های بانکی کم بهره، احداث آغل و آبشخور در محدوده‌های عرفی دامداران مهمترین عوامل تأثیرگذار در بهبود شرایط مدیریتی و اکولوژیکی مراتع می‌باشند. به نظر می‌رسد بهره‌برداران منطقه بخوبی از مزایای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تشکیل تعاونی‌های مرتعداری و دامداری در منطقه آگاه بوده و آن را به طور غیر مستقیم موجب بهبود وضعیت سامان‌های عرفی خود می‌دانند (کاویناپور و همکاران، ۲۰۱۱). همچنین به نظر می‌رسد با بهبود شرایط اقتصادی بهره‌برداران در سامان‌های عرفی انگیزه مشارکتی آنها نیز در اجرای طرح‌های اصلاحی و احیایی افزایش خواهد یافت و آنها را ترغیب به شرکت در کلاس‌های آموزشی و ترویجی خواهد نمود این شرایط باعث می‌شود از دانش بومی مردم در مدیریت و حفظ منابع طبیعی بخوبی بهره گرفت. این بخش از نتایج با مطالعات کرمی و

1- Bogale

جلالی (۲۰۰۶)، سعیدی گراغانی (۲۰۱۱) و حیدری (۲۰۱۰) که این سه عامل را از عوامل اصلی بهبود شرایط اکولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی مراتع می‌دانند مطابقت دارد.

از دیدگاه کارشناسان دام بیش از حد، چرای طولانی مدت دام و سیستم‌های چرای سنتی و بومی مهمترین گویه‌های مؤثر بر تخریب مراتع در منطقه مورد مطالعه می‌باشند که می‌توان عمده‌ترین دلایل آن را به ترتیب عدم وجود علوفه مرغوب و کافی در مراتع قشلاقی، کمبود نظارت دستگاه دولتی و در نهایت عدم آگاهی بهره‌برداران از برنامه‌های اصلاحی و احیایی دانست. همچنین در ارتباط با تأثیر دام بیش از حد به عنوان یکی از عوامل تخریب مراتع به نظر می‌رسد بهره‌برداران با توافق یکدیگر بیش از ظرفیت چرا در مراتع دام‌نگداری می‌نمایند. این بخش از نتایج با مطالعات انصاری و همکاران (۲۰۰۸)، سید اخلاقی و همکاران (۲۰۱۲) و نجفی و همکاران (۲۰۰۸) مطابقت دارد.

همچنین سه گویه اجرای طرح‌های مرتعداری، کاهش تعداد بهره‌بردار و دام و افزایش نظارت دستگاه‌های ذیربط (اداره منابع طبیعی) از دیدگاه کارشناسان منابع طبیعی دارای بیشترین تأثیرگذاری بر راهکارهای بهبود وضعیت مراتع می‌باشند. با توجه به پتانسیل و استعداد مراتع این مناطق جهت حفظ پایداری اکولوژیکی در محدوده‌های عرفی که بهره‌برداری در آنها به صورت گروهی است با خرید حقوق عرفی بهره‌برداران خرده پا باید نسبت به کاهش تعداد دام و بهره‌بردار اقدام نموده و یا با تغییر نگرش بهره‌برداران در استفاده چندمنظوره از سایر استعدادهای فشار را بر مراتع کمتر کرد. این بخش از نتایج با مطالعات تیما و همکاران^۱ (۲۰۰۸)، جانسون و همکاران^۲ (۲۰۱۱) و لیو و همکاران^۳ (۲۰۱۰) که بیان می‌دارند برنامه‌ریزی و اعمال مدیریت صحیح چرای توسط بهره‌برداران باعث بهبود وضعیت و میزان تولید علوفه می‌شود مطابقت دارد.

در راستای پژوهش حاضر از بررسی دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان منابع طبیعی درباره عوامل مؤثر در تخریب مراتع، پیشنهادات زیر بر اساس یافته‌ها و تحلیل‌ها ارائه می‌شود:

کمک در تأمین اعتبارات و تسهیلات لازم جهت سرمایه‌گذاری در اصلاح و احیای مراتع توسط دولت با مشارکت مستقیم بهره‌برداران مورد توجه قرار گیرد. زیرا هزینه‌ها و درآمد دامداری‌ها به نظر می‌رسد کشتش لازم برای سرمایه‌گذاری و انجام پروژه‌های اصلاحی و احیایی را ندارد.

1- Timah
2- Johnson
3- Liu

جهت اجرای بهتر پروژه‌های مدیریت چرا و جلوگیری از تخریب روزافزون مراتع توصیه می‌شود تمهیداتی جهت تقویت اعتماد متقابل بین بهره‌برداران و دستگاه‌های اجرایی بیشتر از آنچه که تاکنون وجود داشته است فراهم شود.

جهت کاهش مشکلات در محدوده‌های عرفی تشکیل تعاونی‌های مرتعداری در هر منطقه که مرتعداران از چند سامان عرفی مشترک استفاده می‌کنند توصیه می‌شود. به نظر می‌رسد اقداماتی نظیر پرورش گیاهان دارویی، صنعتی و زینتی در کنار دامداری با بکارگیری بخشی از بهره‌برداران شرایط را برای کاهش تخریب مراتع و افزایش میزان درآمد آنان فراهم نماید.

سپاسگزاری

از کلیه کسانی که در به انجام رسیدن این تحقیق همکاری داشته‌اند از جمله کارشناسان اداره کل منابع طبیعی جنوب استان کرمان و بهره‌برداران صدیق و زحمت‌کش مراتع قشلاقی شهرستان عنبرآباد صمیمانه تقدیر و تشکر می‌کنیم.

منابع

1. Ansari N., Seyed Akhlaghi, S., and Ghasemi M. 2008. Determination of socio-economic factors on natural resources degradation of Iran, Iranian journal of Range and Desert Reseach, 15(4): 508-524, (In Persian).
2. Arayesh, B., Hosseini, F.A., Mirdamadi, S.M., and Malek mohammadi, I. 2010. A comparison between viewpoint of experts and utilizers of natural resources on people participation in the process of preservation, restoration, development and utilization of forests and rangelands- Ilam province, Iranian journal of Range and Desert Reseach, 17 (3): 377-392 (In Persian).
3. Azarnivand, H., and Zare Chahouki, M.A. 2010. Range Improvement, University of Tehran Press, 354 pp, (In Persian).
4. Bogale, A., Taeb, M., and Endo, M. 2006. Land ownership and conflict over the use of resources: implication for household vulnerability in eastern Ethiopia, Journal of Ecological Economics, 58: 134-145.
5. Cochran, W.G. 1977. Sampling techniques, 3rd edition, Whley and Sons, USA, 428 pp.
6. Consulting Engineers of green ranch, A. 2011. Noorak Rangeland Management Plan revision. The Office technical rangeland Forests and Rangelands Organization, 104 pp, (In Persian).

7. Heidari, Gh. 2010. Assessment of affecting Factors on rancher participation in Range plan in Baladeh summer rangeland, Mazandran province. PhD thesis, University of Agricultural Sciences and Natural Resources Gorgan, 240 pp, (In Persian).
8. Heydari, Gh., Aghili, S.M., Barani, H., Ghorbani, J. and Mahboobi, M.R. 2010. An analysis of correlation between range condition and participation of ranchers in range management plans (A Case study in Baladeh summer rangeland, Mazandran province), *Journal of Rangeland*, 4(1): 138-149, (In Persian).
9. Jalali, M. and Karami, E. 2006. Determinants of ranger's participation in rangeland cooperatives in Kurdistan province, *Journal of Research and Development*, 70: 35-45 (In Persian).
10. Johnson, N., Ravnborg, H.M., Westerman, O. and Prodst, K. 2011. User participation in watershed management and research, *Journal of Water Policy*, 3: 507-520.
11. Kalantari, Kh. 2010. Data Processing and analysis in social- economic research with use of SPSS software, Publication Nashr Sharif, 388 pp, (In Persian).
12. Kaviani-poor, H., Heydari, Gh., and Ghorbani, A. 2011. Creation of Economic Entrepreneur Cooperative in Watersheds (Case study: Noorrood watershed), The second national conference on rural Sustainable Development, Boo-Ali University, Hamadan, Iran, pp: 135- 141.
13. Khorshidi, M., and Ansari, N. 2003. Knowledge of nomads and villagers and the destruction of natural resources in Bazoft town of Chehar Mahal and Bakhtiari province, *Iranian journal of Range and Desert Reseach*, 10: 95-109 (In Persian).
14. Krejcie, R.V., and Morgan, D.W. 1970. Determining sample size for research activities, *Educational and Psychological Measurement*, 30: 607-610.
15. Liu, J., Yun, L., Liya, S., Zhiguo, C., and Baoqian, B. 2010. Public Participation in Water Resources Management of Haihe River Basin, China: the Analysis and Evaluation of Status Quo, *Journal of Environmental Sciences*, 2(1):1750- 1758.
16. Najafi, B., Shirevanian, A., and Haghshenas, T. 2008. Factors affecting Grazing Capacity in Fars Province (Case Study: Kooh Namak rangeland in Darab county), *Journal of Science and Technology of Agriculture and Natural Resources*, 45: 673-683 (In Persian).
17. Rafi-poor, F. 2008. Special reaserch techniques in social sciences, Publishing Joint Stock, 222pp, (In Persian).
18. Razavi, S.M. 2002. Investigation of shrub destruction factor one of factors vegetation cover destruction in Semnan, *Journal of Agricultural Economics and Development*, 9(33): 235-243 (In Persian).
19. Roudgarmi, P., Anssari, N., and Farahani, E. 2011. Determining effective socio-economic factors on degradation of Natural Resources in Tehran province, *Iranian Journal of Range and Desert Reseach*, 18(1): 151-171 (In Persian).

20. Sabatini, F. 2009. Social capital as social networks: A new framework for measurement and an empirical analysis of its determinants and consequences, *Journal of socio- economics*, 38(3): 429-442.
21. Saeedi Goraghani, H.R. 2011. Assessment of Competition Impacts in Utilization on Range Condition (Case Study Damavand Summer Rangeland in Amol County), MSc thesis, University of Agricultural Sciences and Natural Resources Sari, 115 pp, (In Persian).
22. Saeedi Goraghani, H.R., Heidary, G., Barani, H., and Alavi. S.Z. 2011. Assessment the effect of type common right of ranchers on range condition and production (Case study: Damavand Summer Rangeland in Amol County), *Rangeland Journal*, 5(3): 334-343 (In Persian).
23. Sarukhani, B. 2006. Methodology of research in social sciences, Vol.2 Trends & Techniques, Publications of Institute for Humanities and Cultural studies research center, 520 pp (In Persian).
24. Seyed Akhlaghi, S.J., Ansari, N. and Yusof Kalafi, S. 2012. Investigation of socio-economic factors on natural resources degradation of Ardebil province from the viewpoint of utilizes and experts, *Iranian journal of Range and Desert Research*, 19(1): 133-148 (In Persian).
25. Timah, E., Ajaga, N., Tita, D., Ntonga, L., and Bongsiysi, I. 2008. Survey Demographic Pressure and Natural Resource Conservation, *Ecological Economic*, 64: 475-483pp.